

A továbbiakban Marcuse azt — a kortárs filozófiai irodalomban sokat vitatott — megállapítást fogalmazza meg, hogy bizonyos problémaazonosság jelentkezik minden eltérés vagy oppozíció ellenére Marxnak az elidegenedésről és fetiszmusról, Lukácsnak az eldologiasodásról és végül Heideggernek a „nem-autentikuság”-ról szóló tételeiben. Véleménye szerint — noha szempontjaik ellentétesek — mindhárom gondolkodó sajátos fogalmakkal az ember és az emberiség eltorzulását, elsatnyulását ragadta meg.

Ha első írásaiban Marcuse még a kapitalizmus szerkezetéből vezeti le ezeket a jelenségeket, később *Eros and Civilization* és *One-Dimensional Man* című ismert műveiben már nem társadalmi-történelmi dimenzióban elemez, hanem a modern racionalizmus számlájára írja őket. Az érett, majd az idős Marcuse műveinek, valamint az utóbbi időben adott nyilatkozatainak alapján — amelyekben a kontesztáció filozófusa eljut a pozitív előjelű társadalmi akció szükségességének gondolatához — Andrei Marga azzal a konklúzióval zárja cikkét, hogy ezekben az interjúkban Marcuse felismeri a tömegek forradalmi öntudatát alakító párt szükségességét.

G. E.

MIRCEA ELIADE — A VALLASTUDOMÁNYOKRÓL (Revista de filozofie, 1973. 11.)

A valláslélektan és a vallástudományok központi kérdése: a vallások eredetere adott magyarázatok, illetve a közöttük kialakult polémia. Ez érthető — állapítja meg Mircea Eliade —, hiszen a vallások történelmi és kulturális perspektíváinak kérdése teszi e kérdést újra időszerűvé (igaz, a vita ritkán és csak az utóbbi időben ért el a mai vonatkozásokhoz).

A század elején két, ma már jelentéktelennek tűnő irányzat játszott vezető szerepet: az *asztronomilogikus* és a *pándiabolikus* magyarázat, mindkettő Németországban. Az 1900–1912 közötti időszakban megjelenő könyvek Taylor *animisztikus* felfogását juttatták érvényre, ennek ellenére ez a felfogás távolról sem vált egyetemessé. A vallás első fázisát a legtöbben meg sem kísérik egyfajta egyetemes lélekhiittel magyarázni, hanem egyszerűen a primitív embernek a világra való rácsodálkozását látják benne. Mások szerint (J. G. Frazer) az emberiség történetében a *mágia* megelőzte a vallást. Ez az elmélet sokáig igen nagy népszerűségnek örvendett; Durkheim, Freud és Jung fejlesztették tovább, mégpedig olyan értelemben, hogy a mágia elsődlegessége mellett a *totemizmus* jelentőségét is hangsúlyozták. A preanimisztikus felfogást meghaladó Durkheim arra a következtetésre jutott, hogy a vallás nem más, mint a társadalmi tapasztalat kivetülése; a totem egyaránt jelent valami szentet és magát a közösségi csoportot (klánt).

Lucien Lévy-Bruhl egyenesen a „primitív mentalitás” elméletét dolgozza ki. Elsődlegesnek tekinti a „prelogikus gondolkodást”, amelynek ismerete hozzásegíti majd a tudóst a vallási jelképek funkcióinak jobb megértéséhez. „Prelogikus” elméletének nagy visszhangja támadt a szakértők körében. A „misztikus részvételben” — amelybe bekapcsolódva a primitív ember képtelen helyesen (értsd: a modern civilizáció normái szerint) gondolkodni — Jung például a közösségi tudattalant véli felfedezni.

Freud (*Totem und Tabu*, 1913) a maga kidolgozta lélektani alapfogalmak szerint értelmezi a primitív kultúrákat. Nála a vallás és a társadalom alapja egy eredendő gyilkosság. Atkinson elmélete alapján feltételezi, hogy a legprimitívebb közösségek egyetlen felnőtt hímiből és több nőstényből állottak. A fiatalabb hímeket, miután elérték egy bizonyos kort, a vezér elűzte. Az elkergetett „fiúk” — Freud szerint — megölték és megették „apjukat”, magukévá tették „asszonyait”. Az ebből származtatható totemikus étkezés lenne e felfogás szerint a társadalom szerveződésének, intézményeinek, vallásainak alapja.

Ennél kevésbé konkrét, de legalább ennyire pszichologizáló felfogásnak tartja Mircea Eliade a Jungét, aki az egymástól távol élő civilizációk szimbólumainak, mítoszainak hasonlóságából kiindulva feltételezi egy „közösségi tudattalan” létezését, amely az *archetipusok*ban nyilvánul meg (Jung utolsó meghatározása szerint az archetipus olyan viselkedési struktúra, amely az emberi természet része). Jung legfontosabb archetipusa az *En* — ennek jelképe a nyugati civilizációban Krisztus. Freuddal ellen-

tétben — aki nem tulajdonított a vallásnak különösebb jelentőséget — Jung jelentést és finalitást ad a vallásos tapasztalatnak.

A vallás kezdeteinek elpszichologizálását a laikusok közötti nagy népszerűség ellenére a tudományos világban kevesen fogadták el. Legelősebben az etnográfusok támadták, főbb ellenérveiket Wilhelm Schmidt és csoportja foglalta össze: a totemizmus nem a vallás kezdete, és nem minden nép ment át ezen a fejlődési szakaszon. (Frazer bebizonyítja, hogy több száz totemikus törzs közül csak négyenél fordul elő bizonyos rituális gyilkosság és a totemisten elfogyasztása.) Emellett a prototemikus népeknél — nem létezik kannibalizmus. Schmidt felismerte, hogy lehetetlen az istenfogalom magyarázata bizonyos történelmi-etnográfiai módszerek nélkül, s csakis ebben a megközelítésben lehet szétválasztani a különböző kulturális rétegeket (kultúrköröket). Az etnográfusok hívták fel a figyelmet a primitív vallások újraértékelésének szükségességére. Maurice Griaule egyes primitív népeknél (például az afrikai dogonoknál) meglepő képességeket tapasztalt; a szisztematikus spekulációra, ami egy prelogikus gondolkodási rendszerben elképzelhetetlen.

A legtöbb etnográfus a módszert illető némi módosításokkal mindenesetre elfogadta Wilhelm Schmidt és csoportja felfogását. A gyors fejlődésnek induló vallásszociológia (Robert H. Lowie: *Primitive Religion*, 1937; Joachim Wach: *Einführung in die Religionssoziologie*, 1931; *Sociology of Religion*, 1944) erőteljesen hangsúlyozta, hogy nem létezik „tisztá” vallási tény, ez — többek között — egyszerre történelmi, szociológiai, kulturális és lélektani tény. A vallástörténész nem mindig tudatosítja ezt a jelentés-sokszorozódást, ilyenkor feltehetően dokumentumainak vallásos jelentésére összpontosít. Zavar akkor keletkezik, ha a vallási élet egyetlen oldalát abszolutizálja, többi funkcióját pedig illuzórikusnak tekinti. Mindezek fenntartásával alapozta meg, Benedetto Croce hatása alatt, Pettazzoni az olasz vallástörténeti iskolát, mely a fenomenológia és a történelem komplementaritására épít.

Gerardus Van der Leeuw (*Phänomenologie der Religion*, 1933), akinek munkásságán az alaklélektan és a strukturalizmus mellett Jaspers, Dilthey és Husserl hatása is érződik, a fenomenológia feladatát a vallásos jelenségek belső struktúrájának megvilágításában látja, és arra figyelmeztet, hogy lehetetlen

a vallási megnyilvánulásokat kizárólag társadalmi, lélektani vagy racionális funkciókra visszavezetni. A három alapstruktúra szerinte a dinamizmus, az animizmus és a deizmus. Ezeket azonban nem történelmi fejlődésükben vizsgálja, holott a vallásos megnyilvánulások legmagasabb foka, az eksztázis kulturális összefüggésekben jelentkezik, a kulturális összefüggés-rendszer pedig történelmi beágyazást követel meg.

A modern kutatások kimutatják az egyoldalú evolucionista felfogás hibáit, mely azt állította, hogy a „primitívek” képtelenek voltak a rendszeres racionális gondolkodásra. Sőt, bebizonyították, hogy ez a gondolkodás messze a primitívség felett állt.

Az e tárgykörben írott művek értékeit végül is az dönti el, hogy a szerző hogyan áll hozzá a vizsgált jelenség megértéséhez. Mircea Eliade úgy látja, hogy a vallástörténet fenomenológiai, szociológiai és lélektani vonatkozásainak együttes figyelembevételével lehet csak érdemleges művet alkotni.

A vallástudományokat — Mircea Eliade szerint — ugyanakkor utolérte a tudományok közös átka: az információ-robbanás. Ennek következtében egyetlen ember számára lehetetlenné válik egy minden területet és módszert átfogó, szintetikus rendszer megalkotása. Csak a tudósok és iskolák konkrét dialógusa vezethet el végül is egy többé-kevésbé általánosan elfogadott értékrendhez.

JÁSZI OSZKÁR AMERIKAI HAGYATÉKARÓL (Századok, 1973. 4.)

A Magyar Tanácsköztársaság bukása után Jászi Oszkár, a polgári radikalizmus vezéralakja emigrációba vonult. 1924-ben az Egyesült Államokban telepedett le, és az Ohio állambeli Oberlin College politológia tanszékének professzoraként működött. 1942-es nyugdíjazása után sem hagyta el Oberlint, ott is halt meg 1957. február 13-án.

Kéziratot hagyatékát az Oberlin College könyvtárában helyezték el, és végakarátának megfelelően tizenöt évvel halála után nyithatták meg a kutatók előtt. 1972-ben a terjedelmes anyagot a Columbia Egyetem könyvtárába szállították, hogy az érdekeltek könnyebben hozzáférhessenek. L. Nagy Zsuzsa elsőként nézhette át az akkor még jórészt rendezetlen Jászi-hagyatékot, és kutatási beszámolóban közli benyomásait.